

Pronkstuk en symbool van joodse identiteit

Monumentale kandelaar blijft in het Joods Historisch Museum

De zogenaamde Rintel-menora is in 1753 gemaakt voor de Grote Synagoge en is daar sindsdien tot aan de Tweede Wereldoorlog gebruikt. Het voorwerp is dus onlosmakelijk verbonden met het complex van vier synagogen waarin sinds 1987 het Joods Historisch Museum huist. Het behoort daar

tot de mooiste en meest indrukwekkende voorwerpen in de presentatie en is daarnaast ook van grote sociaal-culturele betekenis. Aan de hand van dit voorwerp kan het museum vertellen over de groeiende welstand en rituelen van de Hoogduitse joodse gemeenschap van Amsterdam.

Zilveren chanoekia, bekend als de Rintel-menora

Vervaardigd door Pieter Robol II

1753. H 102 cm, L 131 cm

Bijdrage: € 125.000, waarvan € 50.000 uit het Themafonds Zilver

JOODS HISTORISCH MUSEUM, AMSTERDAM

De chanoekia is aangekocht met steun van de Vereniging Rembrandt, mede dankzij haar Themafonds Zilver, het ministerie van OCW, het Mondriaan Fonds, VSB Fonds en het Joods Historisch Museum.

Minister Drees bij de opening van het Joods Historisch Museum in 1955 bij de zogenaamde Rintel-menora.

Hoewel de bijna anderhalve meter brede kandelaar bekend staat als de Rintel-menora, is het met zijn acht armen en een sjammas (dienaar) geen menora (een zevenarmige kandelaar) maar een chanoekia. De naam Rintel verwijst naar de schenkster: Sara Rintel (1690?-1761). Zij wordt ook genoemd in de Hebreeuwse inscriptie op het ovale schild op de stam van de kandelaar, waarvan de tekst in vertaling luidt: ‘Deze kandelaar is een geschenk van wijlen de parnas, de heer Chaim, zoon van de parnas, de heer Jozpe Levi, zijn nagedachtenis zij tot zegen, en zijn echtgenote mevrouw Sara, dochter van de parnas, de geachte heer Itsik Rintel, zijn nagedachtenis zij tot zegen, op de eerste dag van Chanoeka [5]514’ (= 21 december 1753).

Sara Rintel was een dochter van parnas (bestuurder) Isaac Rintel en weduwe van parnas Chaim ben Jozpe Levi (overleden 1753), een familie met plantages in Suriname. Uit het archief van de Hoogduitse gemeente blijkt dat zij de kandelaar in september 1753 samen met een parochet (voorhang voor de Heilige Ark) en een geldbedrag schonk aan de Hoogduitse gemeente, op voorwaarde dat beide voorwerpen in de Grote Synagoge gebruikt zouden worden. Dit was de oudste van het complex van vier synagogen, waar de meest welgestelde leden van de gemeente samenkwamen voor gebed.

De schenkingsovereenkomst vermeldt dat Sara Rintel de gemeente elk jaar van kaarsen zal voorzien voor de acht dagen van Chanoeka en dat zij de overgebleven stukjes kaars zal terugkrijgen. De gemeente verplichtte zich om de lamp elk jaar na te lopen op eventuele beschadigingen en om hem klaar te zetten voor Chanoeka. Volgens een inventaris uit 1788 werd de lamp bewaard in een kast in de bestuurskamer. De

inscriptie en het archiefstuk geven niet alleen belangrijke informatie over de sociaal- en cultuurhistorische context van dit specifieke, unieke object, maar geven feitelijk ook algemeen inzicht in het gebruik van rituele voorwerpen, van de aanleiding voor schenkingen en van de waardering die zij genoten binnen de gemeente.

Het doneren van rituele voorwerpen aan de synagoge was een daad van piëteit en een religieuze plicht (tsedaka, liefdadigheid), ten behoeve van de Hoogduitse gemeente. Bovendien blijkt uit schenkingsakten dat de schenkers, in ruil voor hun donatie, specifieke privileges ontvingen die hun prestige en status binnen de gemeente vergrootten. In de 18de eeuw werd de gemeente bestuurd door een oligarchie van een relatief klein aantal welgestelde leden, die zich de kostbare schenkingen konden veroorloven. De chanoekia behoort tot het relatief kleine aantal voorwerpen dat bewaard is gebleven uit deze periode en is als zodanig als vroeg voorbeeld tekenend voor de groeiende welstand van de Hoogduitse joden van Amsterdam vanaf het midden van de 18de eeuw.

PRONKSTUK EN SYMBOOL

De lamp is representatief voor de artistieke kwaliteit van de Nederlandse zilversmeedkunst uit de 18de eeuw. De maker, zilversmid Pieter Robol II (1733-1769), heeft vele rituele voorwerpen voor katholieke kerken vervaardigd, maar heeft eveneens gewerkt voor de Portugees-joodse en Hoogduitse gemeenten. Voor de vorm van de chanoekalamp liet hij zich inspireren door de aanwijzingen voor het maken van de menora in de Tabernakel, zoals vermeld in Exodus 25: 31-40.

Het belang dat de gemeente hechtte aan de chanoekia, die opvalt vanwege zijn afmeting en artistieke

Behouden voor het

kwaliteit, blijkt uit het gebruik ervan als pronkstuk bij bezoek van leden van het Huis van Oranje en andere hoogwaardigheidsbekleders aan de synagoge. In het laatste kwart van de 19de eeuw kreeg men belangstelling voor het publiekelijk tentoonstellen van Judaica. In 1876 gaf de Hoogduitse gemeente de chanoekia in bruikleen aan de Historische tentoonstelling van Amsterdam, wereldwijd de eerste tentoonstelling waarvan joodse ceremoniële voorwerpen deel uitmaakten. De aanwezigheid van dit voorwerp, ook in vele latere tentoonstellingen, onderstreept niet alleen de kunstzinnige waardering van de chanoekia, maar ook zijn betekenis als symbool van joodse identiteit. Ook na de oorlog behield de kandelaar zijn dubbele functie als gebruiksvoorwerp en kunstvoorwerp, al wordt er bij het religieus gebruik al enige tijd gebruik gemaakt van een kopie om het kwetsbare voorwerp te beschermen. Nu hij is verworven door het Joods Historisch Museum, is hij definitief aan het dagelijks gebruik onttrokken en een historisch significant museumvoorwerp geworden (zie hieronder over de verwerving)♦

Julie-Marthe Cohen
Conservator

Literatuur

J.-M. Cohen, 'Donation as a Social Phenomenon. Synagogue Textiles of the Ashkenazi Community of Amsterdam in the Eighteenth and Nineteenth Centuries', *Studia Rosenthaliana*, dl. 32 (1998), nr. 1, pp. 24-42, 32-33.

A. Zwiers, 'Inventory of the Moveable Property of the Ashkenazi Community of Amsterdam, 1788', in J.-M. Cohen, S. Berger en I. E. Zwiép (red.), *Jewish Ceremonial Objects in Transcultural Context*, *Studia Rosenthaliana*, dl. 37 (2004), pp. 309-400, p. 373.

Het scheelde maar een haartje of het Joods Historisch Museum was twee van zijn topstukken kwijtgeraakt: een 13de-eeuws machzor (gebedenboek) en een 18de-eeuwse chanoekia (kandelaar), beide al decennialang in bruikleen van de joodse gemeente. Met enorme inspanningen lukte het de chanoekia aan te kopen en voor het machzor is een constructie met gedeeld eigenaarschap in voorbereiding. Emile Schrijver en Liesbeth Bijvoet, algemeen en zakelijk directeur van het Joods Historisch Museum, en Fusien Bijl de Vroe van de Vereniging Rembrandt kijken terug op het aankoopproces.

Al jaren was bekend dat de Nederlands-Israëlietische Hoofdsynagoge Amsterdam (NIHS) het machzor en de chanoekia op enig moment wilde verkopen en in de zomer van 2015 was het zover. Het gaat om voorwerpen die niet alleen van kunsthistorisch belang zijn, maar die ook sterk zijn verbonden met het gebouw: het machzor is al in 1669 aan de Grote Synagoge geschonken, de chanoekia in 1753. Beide voorwerpen stonden op de lijst van de Wet Behoud Cultuurbezit (zie kader) en daarom meldde de NIHS de voorgenomen verkoop aan de minister.

Nederlands kunstbezit

Het machzor en de chanoekia waren respectievelijk op € 4 en € 0,5 miljoen euro getaxeed. In de lijn van de nieuwe Erfgoedwet stelde de minister aan het Joods Historisch Museum voor om zelf fondsen voor de aankoop van deze twee voorwerpen te werven. Uiteindelijk zou de minister 'het laatste zetje' geven.

'Best lastig', vindt Liesbeth Bijvoet: 'dat een voorwerp op de wbc-lijst staat en dat de markt eerst moet laten zien dat het belangrijk is, terwijl bovendien nog onduidelijk is wat het ministerie er zelf voor over heeft.' 'Voorheen lag de verantwoordelijkheid geheel bij de overheid, maar nu de nieuwe Erfgoedwet van kracht is, wordt die gedeeld met particulieren. Wij vinden het redelijk dat de overheid een beroep doet op het museale en het maatschappelijke veld, alleen niet voor meer dan de helft,' zegt Fusien Bijl de Vroe. 'Wat je zag bij het machzor en de chanoekia is dat het ministerie zocht naar een manier om met die nieuwe wet om te gaan. In eerste instantie werd zo gekeken in hoeverre de musea, fondsen en particulieren deze verantwoordelijkheid zouden oppakken.'

STEUN MET EEN VOORWAARDE

Intussen was het museum al begonnen met de fondsenwerving en Emile Schrijver probeerde daarom ook in de Verenigde Staten, Israël en Zwitserland enkele grote sponsors te vinden, maar zonder voldoende resultaat. Met fondsenwerving bij schenkers uit eigen kring was het museum terughoudend om de reguliere fondsenwerving voor onder andere tentoonstellingen niet in gevaar te brengen. Uiteindelijk werd besloten het kostbaarste van de twee voorwerpen, het machzor, met een buitenlandse en, wat de voorkeur verdiende, Europese partner te verwerven, de 'Archäologische Zone: Jüdisches Museum' in Keulen, de stad waar het gebedenboek rond 1250 is vervaardigd. Schrijver: 'Het Metropolitan Museum in New York en het Israel Museum in Jeruzalem hadden eerder voor een gedeeld eigenaarschap gekozen bij een middeleeuws Hebreeuws handschrift, en ook Rembrandts Marten en Oopjen zijn volgens een dergelijke constructie verworven.'

Maar er moest nog altijd € 2,25 miljoen euro worden gevonden, een enorm bedrag voor een museum waarvan de grootste aankoop uit de geschiedenis een schilderij door Gerrit Berckheyde van 375.000 euro was. Verschillende fondsen en organisaties werden aangeschreven met het verzoek bij te dragen aan de verwerving van de twee voorwerpen. De Vereniging Rembrandt kon de aanvraag voor het machzor niet honoreren gezien het gedeelde eigenaarschap met een buitenlands museum, maar was

Wat is de Wet tot Behoud van Cultuurbezit?

De Wet tot Behoud van Cultuurbezit (wbc) is in 1984 in het leven geroepen om Nederlands cultureel erfgoed te beschermen. Het doel van de wbc is voorkomen dat voorwerpen en verzamelingen die van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis zijn en zich in particulier eigendom bevinden, verloren gaan voor het Nederlandse cultuurbezit. Deskundigen hebben een lijst opgesteld met enkele honderden voorwerpen. Deze mogen niet zonder toestemming van de minister van Cultuur aan het buitenland worden verkocht. Wanneer een eigenaar een beschermd voorwerp wil verkopen, moet hij of zij het eerst te koop aanbieden aan de Nederlandse staat. Op 1 juli 2016 is de wbc opgegaan in de nieuwe Erfgoedwet.

graag bereid de aankoop van de chanoekia te steunen, zij het op één voorwaarde: dat de overheid ook met minstens 50% zou bijdragen. Fusien Bijl de Vroe: 'Dat was een principieel standpunt. De Vereniging Rembrandt gaat er vanuit dat het behoud van voorwerpen die op de lijst van de wbc staan tenminste een gezamenlijke verantwoordelijkheid is.'

MOEILIK DOSSIER

Voor het Joods Historisch Museum maakte dit de zaken niet makkelijker. 'Streng', vond Schrijver de voorwaarde van de Vereniging Rembrandt. Hoewel Schrijver en Bijvoet begrip hadden voor de zorg van de Vereniging Rembrandt voor een precedentwerking, hadden zij het gevoel te worden fijngedrukt in een discussie die vooral over de invulling van de nieuwe Erfgoedwet ging. Liesbeth Bijvoet: 'En we hadden er ook last van, want het Prins Bernhard Cultuurfonds volgde het standpunt van de Vereniging Rembrandt.' 'Ik kan me voorstellen dat het lastig voor julie is geweest,' reageert Fusien Bijl de Vroe, 'Maar juist de onafhankelijkheid van de Vereniging Rembrandt maakte het mogelijk om deze discussie aan te gaan.'

In mei 2016 werden Fusien Bijl de Vroe en de toenmalige voorzitter van de Vereniging Rembrandt, Martijn Sanders, uitgenodigd voor een gesprek op het ministerie om hun standpunt toe te lichten. De uitkomst van het gesprek was dat de minister meeging in het voorstel van de Vereniging en besloot de helft van de vraagprijs van de chanoekia voor haar rekening te nemen. Een mooie uitkomst voor beide partijen: 'We zijn blij met die gedeelde verantwoordelijkheid, en particulieren zijn ook eerder bereid geld te geven als zij zien dat ook de overheid haar verantwoordelijkheid neemt' merkt Fusien Bijl de Vroe op. Ook bij het Joods Historisch Museum overheerst de opluchting. 'Het was een moeilijk dossier, maar voor ons heeft die duidelijkheid van de Vereniging Rembrandt er sterk aan bijgedragen dat het nu is gelukt,' zegt Schrijver. 'Daarnaast betekent de brede steun, van zowel het ministerie van OCW als van de andere fondsen en sponsors, voor ons een erkenning van onze rol als beschermer van het joods cultureel erfgoed.'♦

Gerdien Wuestman is redacteur van het
Bulletin van de Vereniging Rembrandt

Gezicht op de Grote en Portugese Synagoge in Amsterdam

Gerrit Adriaensz.

Berckheyde

ca. 1675. Olieverf op paneel, 31,9 x 45,1 cm

JOODS HISTORISCH MUSEUM, AMSTERDAM

Aangekocht in 2008 met steun van de Vereniging Rembrandt en particulieren